

МЕХАНІЗМ ЦІЛЕПОЛЯГАННЯ В ПЛАНУВАННІ: ПОГЛЯД КРІЗЬ ТЕОРІЇ ФІРМ

© Овчаренко Є.І., 2011

Сучасний стан планування діяльності підприємств може бути характеризований як кризовий. Кризовість полягає, у більшій мірі, у ролі та значенні планування в управлінні підприємством, ніж у невідповідності його методичного інструментарію. За часів незалежності України дуже багато дослідників присвічували себе питанням удосконалення методології та методик планування діяльності підприємств. Науково обґрунтовано використання складних багатокритеріальних економіко-математичних моделей планування та управління діяльністю підприємств. Але, за великим рахунком, використовуваність процедур планування невпинно зменшується. На сьогодні, на жаль, можна констатувати, що переважна більшість підприємств, на загальноорганізаційному рівні, планування не використовує взагалі, обмежуючись проявами оперативного-календарного планування, які слід вважати, радше, проявами координування діяльності, ніж планування. Такий стан зумовлений змінами ідеології планування на загальносвітовому рівні. Та, на жаль, трансформації світогляду на національному рівні не відбувається.

Вивчаючи теорію та практику розвитку науки планування на теренах СНД ми можемо спостерігати нескінченну боротьбу методичних підходів у намаганнях покращити ефективність планування діяльності підприємств. Головним результатом такої боротьби, який підноситься як методичне удосконалення, є поява безлічі часткових рішень, що стосуються вирішення певної конкретної науково-практичної задачі. Можна виокремити два основних напрями удосконалення, в рамках яких йде тривале змагання: боротьба світоглядних та оптимізаційних процедур планування, та боротьба статичних та динамічних плануючих систем. У результаті, не відбувається ідеологічних змін поглядів у науці та практиці, які повинні стосуватися не того, "як планувати", а того, "що планувати".

Національна система планування діяльності підприємств, починаючи з моменту створення Держплану СРСР, будувалась на здобутках політичної економії К.Маркса та принципах планової економіки. За часів незалежності, при намаганні перейти до принципів ринкової економіки, економічний устрій України будувався на принципах неокласичної економічної теорії, які, у свою чергу, також були покладені в основу системи планування діяльності підприємств. У цьому аспекті первинний механізм системи планування – механізм цілеполягання (встановлення цілей) – працював подібно як в радянському історичному періоді, так і за часів незалежності. Планова економіка майже не припускала самостійності механізму цілеполягання на рівні окремого підприємства. Більш того, планова економіка та соціалістична ідеологія навіть не припускали можливості конфлікту цілей, як організаційного явища. Неокласична економічна теорія, яка збудована на принципах маржиналізму, визнавала самостійність механізму цілеполягання підприємства, але припускала наявність лише однієї головної мети діяльності підприємства – максимізації прибутку. При цьому, мета максимізації прибутку не має жодного конкурента у якості головної мети.

Принципи побудови та роботи механізму цілеполягання в плануванні зокрема, та в управлінні підприємством в цілому, визначаються постулатами "теорії фірми". Теорія фірми пояснює економічну поведінку фірми у різних умовах господарювання. Відмінність у цих умовах господарювання породжує множинність теорій фірми. Головне завдання теорії фірми – вивчення впливу, який надають індивідууми і групи людей на функціонування організації, на зміни, що відбуваються в ній, на забезпечення ефективної цілеспрямованої діяльності і отримання необхідних результатів. Історія економічної думки виокремлює три принципово різних теорії фірми:

маржиналістська, неінституціональна та біхевіористична. Традиційна маржиналістська теорія фірми трактує останню як абстрактний умовний об'єкт, який є індивідуальним центром ухвалення рішень, завданням якого є лише пристосування випуску і цін одного або двох уявних продуктів до простих уявних змін і даних. Рішення цього центру переслідують мету максимізувати прибуток (тобто зрівняти граничний дохід з граничними витратами) і приймаються на основі повної, досконалої інформації ("фірмі" відома її крива попиту). Маржиналістська фірма позбавлена свободи вибору: її рішення повністю детерміновані "середовищем", з якого надходять до неї сигнали не тільки про зміну попиту, але і про зміну витрат: заробітної плати, відсотка, податків, сигнали, які в маржиналістській теорії ціни виникають тільки за межами фірми. Фірма у розумінні нових інституціоналістів розуміється як сітка двосторонніх довгострокових контрактів між власниками ресурсів, які порозподіляють продукти та ресурси на ринках, де цінні сигнали грають відносно незначну роль. Раціональність поведінки фірми є змінною величиною, яка залежить від складності ситуації вибору, її повторності, інформації, яка є в наявності особи, що приймає рішення, та ступеня вмотивованості. Таким чином, функціонування фірми розглядається як проблема вибору оптимального контракту коаліцією власників ресурсів. Біхевіористична теорія фірми припускає перехід на конкретніший рівень розгляду фірми, на якому вона існує не як логічна конструкція, а як реально існуюча "ділова організація". Ця теорія найбезпосереднішим чином пов'язана з переглядом прийнятої моделі людини, відмови від передумов раціональності максимізації. Місце індивідуального раціонального максимізатора зайняла ієрархічно організована група людей, пов'язаних один з одним по вертикалі і горизонталі, що мають різні переваги і цільові функції, які складаються в результуючу стратегію всієї фірми. Конкретніший рівень аналізу вимагає реалістичнішого погляду на той рівень раціональності, яким насправді володіють люди, що приймають в організації рішення.

Отже, в залежності від ідеології певної теорії фірми формується та працює механізм цілеполягання фірми. Якщо в розумінні фірми спуститись до мікрорівня – рівня підприємства, то це буде система певних економічних, соціальних, виробничих та організаційних відносин. Побудова цих відносин розуміється різними теоріями фірми абсолютно по-різному і, як слідство, абсолютно по-різному формується та працює механізм цілеполягання. Останній, у свою чергу, визначає методологію та методичний інструментарій планування діяльності підприємства.

У західній економічній науці найбільш перспективною теорією фірми вважається біхевіористична. Вона розглядає фірму як коаліцію індивідів, що мають різні переваги і відповідно різні цілі, що не зводяться до достатньо широкого консенсусу. Передбачається, що не існує людини (підприємця, групи людей), яка могла б нав'язати свою волю всім останнім, контролюючи і стимулюючи їх. Суб'єктивний деспотизм учасників коаліції строго обмежений бюджетом організації і розподілом обов'язків і компетенції в її рамках. Більш того, в організаціях, що існують достатньо довго, складається свій набір формальних і неформальних процедур, які сприяють стабільності цілей організації. Коаліційна угода змінюється порівняно рідко, в основному, під дією руху рівня домагань різних учасників фірми. І найголовніше те, що різні цілі, яких добиваються різні підрозділи фірми, зовсім не обов'язково повинні інтегруватися в одну загальну мету. На практиці буває так, що в центрі уваги виявляється то одна, то інша з можливих цілей, які часто навіть протирічать одна одній. Саме така ідеологія повинна бути покладена в основу механізму встановлення цілей підприємства. Механізм цілеполягання, який припускає множинність цілей учасників підприємства, їх конфліктність та випадки неможливості зведення в єдину ціль, значно в більшій мірі відповідає реальній дійсності на сучасних підприємствах. Взаємовідносини учасників підприємства мають прояви суб'єктивізму та опортунізму, в особливій мірі це стосується відносин в системі "принципал-агент". Неокласична ідеологія, яка покладена в основу сучасного планування на підприємствах, не дає можливості врахувати розгалуженість, конфліктність та опортунізм цілей окремих учасників організації, тому ні процедура планування, ні її результати – планові рішення – не виконують своїх управлінських функцій. Застосування ідеології біхевіористичної теорії фірми в механізмі визначення загалу та взаємозв'язків цілей надасть можливість повернути планування у статус найважливішої управлінської функції та підвищити використовуваність планової інформації.